

Sevan Nişanyan: Büyükelçi Morgenthau'nun güncesi

Posted on 07/07/2017

Son günlerde okuduğum en ilginç kitap 1913-16 ABD'nin İstanbul büyükelçisi olan Morgenthau'nun günceleri. Anıları değil, o çoktan yayınlandı, galiba Türkçesi de var. Bunlar ham günce. Üç yıl boyunca her gün görüştüğü, yaptığı, duyduğu her şeyi not etmiş. Epey bir kısmı kriptik, yani anlaşılmıyor, ama anlaşıldığı kadarı bomba. Diplomatik ve siyasi kulislerde olan biten hakkında hayatta okumadığın kadar ayrıntılı bilgi ediniyorsun.

[Not: ABD 1917'ye dek savaşta tarafsızdı. O yüzden İngiliz, Fransız, Rus elçileri sınır dışı edilirken ABD elçisi kalabildi. Almanya ile Türkiye arasında arka kapı diplomasisi sürdürdü. Henry Morgenthau Alman Yahudilerindendi. Başkan Wilson'ın kişisel dostu idi. 1916'da kamu görevinden ayrılıp Wall Street'te banker oldu, bir servet edindi. 1933'te FDR hükümetinde ticaret bakanı oldu. ABD'de sosyal devletin başlangıcı olan New Deal reformlarının fikir babası sayılır.]

Gözlemler.

- Talat ve Enver'le çok sık görüşüyor. Bazen haftada üçer dörder defa, bazen yemekli, çoğu

zaman 2-3 saat. Ailece görüşüyorlar. Çat kapı Talat uğruyor. Enver'le Belgrad Ormanında atla 4-5 saatlik Pazar gezmesine çıkıyorlar. İlişkiler doğal, pratik, siyasi polemikten çok uzak - ancak Temmuz 1915'ten sonra Ermeni meselesi yüzünden soğumaya yüz tutuyor. Yoksa dedikodu yapıyorlar, savaşın gidişini tartışıyorlar, bin türlü idari problemi çözüyorlar - Beyrut'taki konsolosun sorunu, Osmanlı Bankasındaki bilmem ne hesabının durumu, Robert Kolej diplomalarının denklığı meselesi, İngilizlere sığınan kontes bilmem kimin sınır dışı edilme hadisesi, Kayseri'de tutuklanan Amerikalı iş adamının şeysi. Bir ara Talat bakanlıktan düşecek olursa ABD'ye büyükelçi gitmek istediğini söyleyip M.'nun yardımını istiyor. Talat zeki ve kibar, Enver sempatik biri olarak görünüyor. Ama Mayıs-Haziran 1915'ten itibaren gitgide katılaştan, meydan okuyan bir tavra giriyorlar.

- 1914 başında diplomatik çevrelerin ortak görüşü Türkiye'nin çökmek üzere olduğu. Balkan Harbinden [1912-13] sonra mali durum facia. Reformların hiç biri yürümüyor, ordu hakkında (Almanlar dahil!) kimsenin bir umudu yok. Tartışma mevzuu: Ruslar İstanbul'u alır mı? Önlemek için ne yapmalı? İT yönetimi dahil olmak üzere kimsenin Türkiye'nin geleceğine dair pek bir beklentisi yok sanki.

- İngilizlerin Mısır'a göz göre göre el koyması büyük bir düşmanlık ve huzursuzluk kaynağı. İngilizler Hıdivi İstanbul'a sürmüşler, o da Bebek'teki yalısından anti-İngiliz duyarlıkları körüklüyor, basına yazılar yazdırıyor. Siyonist hareket çok aktif; M. da onlarla yakın ilişki içinde, hatta galiba onların sözcüsü. Anladığım kadarıyla Filistin iskânına kolaylık gösterilmesi karşılığında Türkiye'ye ciddi diplomatik ve parasal destek teklif ediyorlar. Suriye kontrolden çıkmış durumda.

4 Mayıs 1914'te uzun bir sohbette Talat Yemen, Suriye, Irak, Filistin vs.ye bağımsızlığa yakın özerklik vermeyi ama Türk olan bölgede güçlü merkezi yönetim kurmayı düşündüklerini söylüyor. M. bunu yapabileceklerini pek zannetmiyor, çünkü para ve kadro yok; İngiltere ve Yunanistan ve Rusya izin vermez; Ermeni bölgesine egemen olmaları güç. (Ermeni meselesine ilk değindiği yerlerden biri burası.)

- Haziran 1914'te Türk-Yunan savaşı patlak vermek üzere. Diplomatlar her gün heyecanla savaşın başlamasını bekliyorlar. Savaş nedeni, Balkan Harbinde Yunanistan'ın Midilli ve bazı adalara el koyması. Türkiye bu durumu kabul etmiyor. Yunanistan olası Türk saldırısına karşı ABD'den iki kruvazör sipariş ediyor. M. Bunun savaş nedeni olacağı gerekçesiyle satışı önlemeye çalışıyor, araya etkili Siyonist kişileri sokuyor.

15 Haziranda Foça'da Rum katliamı oluyor; izleyen hafta Manisa ve Aydın'daki Rum köyleri çetelerce basılıp katliamlar yapılıyor. Nedeni muhtemelen Yunanistan savaş açarsa yerli Rumların işbirliği yapma olasılığına karşı gözdağı. Haziran-Temmuz'da Ege bölgesinden büyük Rum göçü; çoluk çocuk sefil mülteci fotoğrafları dünya basınına çıkıyor; Erdek ve Marmara Adasındaki bütün Rum köyleri boşaltılıyor. 2 Temmuzda Talat "eğer ABD kruvazörleri verirse katliamlar devam eder" diyor. Yani şantaj. 9 Temmuzda ABD kruvazör satışını askıya alınca hükümet Foça'da bazı (Türk) katliamcılarının yargılanmasına yeşil ışık yakıyor.

Bundan birkaç gün sonra İngiltere Türkiye'nin sipariş etmiş ve parasını ödemiş olduğu harp gemisine tam teslim edileceği gün el koyuyor. Gerekçe: gemiyi versek Türkiye Yunanistan'a saldırır. 28 Ağustosta Enver, eğer Yunanistan saldırırsa misilleme olarak İzmir'i yakacaklarını bildiriyor. 31 Ağustosta Yunanistan saldırırsa [İngiliz-Fransız ortaklığı olan] Osmanlı Bankası'na el koyacaklarını söylüyor. Allahtan arada Dünya Savaşı çıktığı için Yunan krizi sahneden uzaklaşıyor.

Öyle anlaşıyor ki savaş tedbiri olarak sivil halkın katliamı projesi bu tarihlerde yavaş yavaş şekillenmiş. 1914 yazı.

- Savaş çıkar çıkmaz Türkiye'nin ilk yaptığı iş 10 Eylülde kapitülasyonları lağvetmek. ABD adli kapitülasyonların kaldırılmasına karşı değil, ama ticari kapitülasyonlar kaldırılırsa ekonomik olarak Türkiye batar diyor. Talat ise yapacakları yargı ve hukuk reformlarıyla kapitülasyonlara gerek kalmayacağını söylüyor. Yani Medeni Kanun vb. daha 1914'te

gündemde. Gerekçe aynı, kapitülasyonları kaldırıncı uluslararası medeni hukuk, ticaret hukuku şart. Şer'i hukukla uluslararası ticaret yürümez.

- 24 Eylül 1914'te Şeyhülislam Hayri Efendi oğullarının Robert Kolej'e kabulü için büyükelçinin aracılığını rica etmeye geliyor. Bunlardan biri 1965'te başbakan olan Suat Hayri Ürgüplü olmalı.
- 6 Ekimdeki sohbette Talat amaçlarının aslında İzmir'i yakmak değil, Rumların korkup kaçmasını sağlamak olduğunu söylüyor. Şehrin Müslümanlaştırılmasını istediklerini, öbür türlü ülkenin asla yönetilemeyeceğini savunuyor. Soru üzerine kabinede bir tek kendisinin dindar olduğunu, Cemal'de biraz dindarlık olduğunu, Enver'in hiç olmadığını anlatıyor.
- 14 Ekimde büyükelçilik müsteşarı Şımavonyan ve Talat'la yemek. Talat Avrupa ülkelerine hiç güvenmediğini, İtalya'nın [1911'de] durup dururken Libya'yı işgal etmesi gibi sürpriz saldırılar beklediğini anlatıyor. Bu kilit bir detay. Bu ihtimale karşı Kasım 1914'ten itibaren ülke içindeki İtilaf devletleri vatandaşlarını enterne edip Yozgat, Maraş, Urfa vb.de rehin tutacaklar; İngiltere veya Fransa veya İtalya bir yere çıkarma yaparsa hepsini öldürmekle tehdit edecekler. Bu tehdit tutmazsa bu sefer Ermeni katliamı aynı amaçla kullanılacak. İtilaf devletlerinden gelen sinyallere karşılık katliamın dozu azaltılıp artırılacak. (İşin bu yönünü daha önce düşünmemiştim. Ermenileri Avrupa saldırısına karşı rehin olarak tutuyor. Avrupalıları topluca öldürmeyi gözü kesmediği için Ermenilere yöneliyor.)
- 25 Ekimde Karadeniz sahili Rumlarının iç bölgelere tehciri kararı çıkıyor. M. Enver ile Talat'ın tehlikeli bir oyun oynadıklarını düşünüyor. Alt kademedekiler talan tadını alınca durdurulmalarının mümkün olamayacağını, işin çığırından çıkacağını söylüyor. Yani iş ilk başta rasyonel bir diplomatik hamle, ama kontrol edilmesi zor, çığırından çıkma ihtimali çok güçlü.
- 11 Kasımda Talat'la ilginç diyalog. Fransa ve İngiltere'nin tahkim edilmemiş kıyı

kentlerine saldırmaması için centilmenlik anlaşması yapalım, ABD aracı olsun diyor Talat. Aksi halde zorunlu göçlerin devam edeceğini söylüyor. M. tehdidiniz zayıf, çünkü gerçekten büyük çaplı katliam yapabileceğinize inanmıyoruz diyor. Talat “kararlılığımızı göstermek için ne yapabiliriz?” diye soruyor. Düşünürsen tüyler ürpertici bir sahne. Galiba olayları anlamamanın asıl kilidi bu.

- 18 Aralık: İngiltere Çanakkale’de bombardımana başlıyor. Genel kanı birkaç gün içinde Boğazı aşıp İstanbul’a gelecekleri yönünde. Alman elçisi eğer İngilizler Boğaz’ı aşarsa İstanbul’da büyük Hristiyan katliamı olacağını düşünüyor. Her ihtimale karşı Alman elçiliğinin değerli eşyalarını ABD elçiliğine saklamayı öneriyor. Sonraki hafta bir sürü tablo vb. Tepebaşı’ndaki ABD elçiliğine taşınıyor.
- 24-25 Aralıkta Türk hükümeti taşradaki Katolik ve Protestan kiliselerine el koymaya başlıyor. Şükrü Bey (İT liderlerinden, Maarif Nazırı) “biz bunu yaparsak onlar da savaştan sonra camilere el koyacak, biliyoruz, ama başka çaremiz yok” diyor.
- Fransızlar veliahdın oğlu Ömer Faruk Efendiyi tutukluyor. Bunun üzerine Türkiye Fransız ve İngiliz konsoloslarını tutukluyor. 31 Aralıkta Talat Osmanlı Bankasına el koyma kararını çıklatıyor, büyük krize yol açıyor. 9 Ocakta Alman elçisi Türkiye’nin ayrı bir barışla savaştan çekilmesi için ABD nezdinde girişimde bulunuyor. İngiltere teklifi kesinlikle reddediyor. (Yani bu aşamada Almanlar dahil herkes Türkiye’nin yenileceğinden emin.)
- 10-15 Ocak, Çanakkale paniğinin zirve noktası. İstanbul’da herkes çıldırmış halde, bugün yarın İngilizler geliyor korkusunda. Belki tesadüf, 13 Ocaktaki resepsiyona Türklerin birçoğu fessiz geliyor. M. böyle bir şeye ilk kez tanık oluyor. Bence simgesel: devletin dağılmaya başlaması! Erzurum’da bazı subaylar isyan edip Alman subayı öldürüyor.
- 28 Ocak: Cemal Paşa ile sohbet. Hükümetin ne kadar zayıf olduğu anlaşılırsa isyan çıkar diye korkuyor. “Biz Abdülhamit’i 50 kişi ile devirdik, Ermeniler bizden daha örgütlü” diyor.

Ciddi ciddi Ermenilerin darbe yapmasından korkuyorlar sanırım. Sarıkamış'ta yüz bin kayıp verince ordudan geriye bir şey kalmadı deniyor.

- 17 Şubat: Talat istifa ederse Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın onun yerine geçeceği konuşuluyor. Bunu daha önce duymamıştım.
- 19 Şubat. Bu müthiş. Rusya Meclisinde resmen İstanbul'un işgali dile getiriliyor. Bunun üzerine İngilizlerin buna asla müsaade etmeyeceği, dolayısıyla Çanakkale saldırısından vazgeçecekleri söyleniyor. İstanbul'da panik havası dağılmaya başlıyor. Martta bu sefer Rusların Sarıyer-Kilyos hattına çıkarma yapacağı paniği var. 30 Martta İngilizlerin Ruslardan önce davranıp İstanbul'u ele geçirmeye karar verdiği haberi geliyor, gene panik havası esiyor. (15 Mayıs'ta Trabzon'un kuzeyindeki tüm gayrimüslimler tahliye ediliyor. Sersefil ortada kalıyorlar, bir kısmı Beşik'te Robert Kolej arazisinde çadır kuruyor.) 3 Nisanda Fethiye Rumları tahliye ediliyor. 9 Nisanda İtilaf kuvvetlerinin Mersin'i bombaladığı ve Ayvalık'a çıkarma yaptığı haberi panik yaratıyor. 20 Nisanda Sultan Beylik'teki Yahudi kolonisini ??? boşaltıp yerine asker yerleştiriyorlar. (Kadıköy yakasında bir yer, acaba Sultanbeyli mi?)
- 24 Nisan sahnesi olağanüstü! [Not: 24 Nisan 1915 gecesine İstanbul'da 230 küsur Ermeni ileri geleni tutuklanıp Anadolu'ya sürüldü; çoğu öldürüldü. Ermeni tehcirinin simgesel başlangıcı sayılır.] O akşam Talat, Başhaham Naum Efendi, elçilik müsteşarı Şımavonyan, eşleriyle elçilikte yemekte. Yemekten sonra eşler sinemaya gidiyor. M. Talat'a "Siyonizmi bir Osmanlı kurumuna dönüştürmeyi" öneriyor. Talat reddediyor, özetle egemenliği paylaşamayacaklarını bildiriyor. Kendisi ABD'ye elçi olarak tanırса ABD yönetiminin uygun bulup bulmayacağını soruyor ve Pazartesi gününe (2 gün sonra) cevap istiyor!! Belli ki korkuyor, belki bir darbe bekliyor. Ermeni tutuklamalarını soruyorlar. (Dikkat et, sohbetin başında değil, sonunda.) "İhtilal hazırlıyorlar, buna izin veremeyiz" diyor. M. sonradan "Türkler entelektüelleri bastırmadan ülke yönetemeyeceklerini düşünüyor" diye not ediyor.

Ertesi gün Robert Kolej’de bir panel var. Ancak panele katılacak Ermeni konuşmacı (Protestan Ermeni bir vaiz) tutuklandığından, kolej müdürü konuşmayı Morgenthau’nun yapmak isteyip istemeyeceğini soruyor. M. kabul ediyor.

Bunlar bence filmlik sahneler. Hükümet panikte, ama korku onları daha katı ve gözü pek hale sokuyor. Soykırım kararlılığının nasıl şekil aldığını görüyorsun. Kadınların sinemaya gitmesi şaheser bir detay. (Yalnız Talat’ın eşi var mı, emin olamadım.) Bir sürü Ermeni tam o saatlerde İstiklal Caddesi civarında tutuklanıyordu, sinema acaba nerede? Tam o akşam Yahudi başhahamının yemekte olması ve Siyonizm hakkında en ciddi teklifin dile getirilmesi tesadüf mü? Şınavonyan ne düşündü?

- Aynı gün bir İngiliz denizaltısı İstanbul civarına gelip askeri tesisleri topa tutuyor, Beykoz’a kadar ilerliyor. Sonraki günler Marmara’nın çeşitli yerlerinde ateş açıp korku salıyor.

Neyse çok uzattım, kontrolden çıktı bu mektup. Özetle işin gelişimi şöyle görünüyor.

1. Ermenilerin ihtilal ve darbe yapmasını bekliyorlar. O yüzden lider kadroları tutuklayıp bir kısmını infaz ediyorlar.
2. Her an her yönden işgal/çıkarma bekledikleri için sınır ve kıyı illerindeki gayrimüslimleri (savaş süresince veya temelli) sürmeye başlıyorlar.
3. Batılılar itiraz edince sürgün Ermenileri rehine olarak kullanmak akıllarına geliyor. “İngilizler işgal ederse hepsini öldürürüz” kozunu kullanıyorlar. (Mesela Sivas-Yozgat sürgünleri üç ay Konya dışındaki toplama kampında tutuluyor, belli ki pazarlık kozu olarak bekletiliyorlar. İşe yaramayınca parti parti Pozantı üzerinden Suriye’ye gönderiliyorlar.)
4. Nakliyat sırasında çok sayıda insan kontrolsüz ya da yarı-kontrollü olarak öldürülüyor. İş,

M.'nin önceden tahmin ettiği gibi çığırından çıkmaya başlıyor.

5. Ağustos'a doğru geri dönülmez nokta aşıyor. Bu noktadan sonra Ermenilerle medeni bir çözüm artık mümkün değil; Batı ile diplomatik müzakere de mümkün değil. Öyle ya da böyle savaştan sonra yapılanların hesabı sorulacak. O aşamadan sonra eldeki tüm Ermenileri öldürmekten başka çare kalmıyor. Tehcirin sistemli yok etmeye dönüştüğü yer 25-30 Ağustos civarı. 30 Ağustos'ta Ankara'da 6000 Ermeni öldürülüyor. 1-2 Eylül'de İzmit Ermenileri topluca öldürülüp şehir yakılıyor. Bu yeni bir aşama. O tarihe kadar bir sürü münferit katliam var, ama toplu yok etme yok.

ABD'nin tavrına gelince:

1. İlk yaklaşımları "Türkiye'nin geleceğini yok ediyorsunuz; ekonomik ve kültürel çöküş'e yol açacaksınız." Amerikalıların tipik bakış açısı, kalkınmayı her şeyden önemli görürler, kendi çıkarlarını da orada görürler.

2. Bir dönem karmaşık bir diplomatik oyun var. Türklerin katliamı bir pazarlık kozu olarak kullandığını görüyor, o pazarlığı kırmak için Washington'a katı ve tavizsiz bir politika öneriyor.

3. Eylül-Ekim 1915'te Başkan Wilson'la uzun yazışmalardan sonra tüm Ermenileri ABD'ye göçmen olarak kabul etmeyi öneriyorlar. Türk tarafı belli şartlarla buna razı. (Enver'e göre en önemli şart, bir aileden göçmen alınırsa ailenin tamamı kabul edilecek. Maksat Türkiye'de pürüz bırakmamak.) Çeşitli nedenlerle bu proje yürümüyor. Atlantik'te Alman denizaltıları cirit atıyor ve ABD'nin bu çapta bir göçe tahsis edecek yeterli gemisi yok.

4. Bu sırada Bulgaristan hangi tarafta savaşa gireceğine karar vermek üzere. ABD (Robert Kolej mezunu olan Bulgar başbakanı nezdinde) Ermeni katliamını gerekçe yapıp olası bir Bulgar-Türk ittifakını önlemeye çalışıyor. Katliamın ilk kez propaganda amaçlı kullanımı

galiba bu. Türk tarafı (“çok önemli bir İttihat-Terakki mensubu olan” büyükelçi Fethi Bey (Okyar) marifetiyle) Bulgaristan’a yüklü para ve silah yardımıyla bulununca başarı elde edemiyorlar.

Bu kadar! Daha çok detay var ama yetsin.

(Aralık 2014’te Yenipazar Cezaevinden yazılmış bir mektup. Köşeli parantezleri şimdi (2017’de) ekledim.)

Kaynak: <http://nisanyan1.blogspot.com.tr/2017/06/buyukelci-morgenthaunun-guncesi.html>